

УДК 342.9

МАНДИЧЕВ Д.В.

СУБ'ЄКТИ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ

У статті досліджується форми та методи здійснення контролю різними суб'єктами за діяльністю господарських судів України. Розроблено класифікацію суб'єктів здійснення контролю за діяльністю господарських судів; охарактеризовано форми та методи здійснення контролю за діяльністю господарських судів, що застосовуються різними суб'єктами контролю.

Ключові слова: господарські суди, контроль, суб'єкти контролю, форми, методи.

В статье исследуются формы и методы осуществления контроля различными субъектами за деятельностью хозяйственных судов Украины. Разработана классификация субъектов осуществления контроля за деятельностью хозяйственных судов; охарактеризованы формы и методы осуществления контроля за деятельностью хозяйственных судов, применяемые различными субъектами контроля.

Ключевые слова: хозяйственные суды, контроль, субъекты контроля, формы, методы.

In the article the forms and methods of controlling the activities of different actors of economic courts of Ukraine. The classification of monitoring the activities of commercial courts; describes forms and methods of monitoring the activities of commercial courts applied different actors control.

Key words: commercial courts, control, control subjects, forms and methods.

Вступ. Господарські суди та судді цих судів діють у суворій відповідності до Конституції та законів України. Така вимога встановлена на конституційному та міжнародному рівнях. Однак це не гарантує допущення суддями порушень закону у своїй діяльності та не виключає помилок у роботі господарських судів як елементів соціальної системи. У зв'язку із цим виникає необхідність у провадженні систематичного контролю за діяльністю господарських судів. Однак його здійснення можливе лише в таких адміністративно-правових формах та такими методами, які узгоджуються з необхідністю дотримання принципу незалежності суддів та самостійності судової влади, а також які не порушують конституційних засад здійснення правосуддя, в тому числі в господарському судочинстві, зокрема таких як недопущення втручання в роботу суду, заборона впливати на суддю будь-яким чином тощо.

Актуальність теми дослідження підтверджується тим, що нині в науковій літературі недостатньо досліджень, заснованих на оновленому законодавстві у сфері судоустрою, які присвячені характеристикам форм та методів здійснення контролю за діяльністю господарських судів різними суб'єктами, що в поєднанні з необхідністю комплексного наукового аналізу даного питання зумовлює важливість та своєчасність даної статті.

Стан дослідження. Окремі аспекти здійснення контролю за суддями та судами досліджували такі вчені, як: А.Л. Борко, В.Д. Бринцев, О.В. Гончаренко, В.В. Долежан, Р.В. Ігонін, М.Г. Мельник, Л.М. Москвич, Т.В. Наливайко, Ю.Є. Полянський, О.М. Терлецький та багато інших. Однак на сьогодні відсутні актуальні комплексні дослідження, присвячені визначенню суб'єктів контролю за діяльністю господарських судів, що ще раз підкреслює важливість запропонованої теми.

Постановка завдання. Метою статті є визначення суб'єктів контролю за здійсненням діяльності господарських судів України. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: розробити класифікацію суб'єктів здійснення контролю за діяльністю господарських судів; охарактеризувати форми та методи здійснення контролю за діяльністю господарських судів, що застосовуються різними суб'єктами контролю.

Результати дослідження. Законодавством України передбачено декілька видів контролю за діяльністю господарських судів. У кожному з видів контролю його суб'єкти можуть застосовувати різні методи та здійснювати його в різних формах. У зв'язку із цим вважаємо, що найбільш комплексним є такий підхід до класифікації видів контролю за діяльністю господарських судів, за якого центральним критерієм виступає суб'єкт його здійснення. При цьому всіх суб'єктів контролю доцільно розподілити на три групи: 1) суб'єкти внутрішнього по відношенню до системи господарських судів; 2) суб'єкти зовнішнього по відношенню до системи господарських судів, однак внутрішні по відношенню до судової системи контролю; 3) суб'єкти зовнішнього по відношенню до судової системи контролю.

У свою чергу, до першої групи суб'єктів належать: 1) голова відповідного господарського суду та його заступники; 2) органи суддівського самоврядування: збори суддів кожного господарського суду та Пленум у Верховному Суді України; міжсудові та вищі органи суддівського самоврядування – збори господарських судів, Рада суддів України та З'їзд суддів України; 3) громадська рада при Раді суддів України. До другої групи належать такі суб'єкти: 1) Вища кваліфікаційна комісія суддів; 2) Вища рада правосуддя; 3) Громадська рада доброчесності; 4) апеляційні господарські суди та Верховний Суд України. До третьої групи суб'єктів слід віднести такі як: 1) громадськість; 2) Президент України; 3) Верховна Рада України; 4) Уповноважений з прав людини; 5) прокуратура України.

Розглянемо форми та методи контролю за діяльністю господарських судів різних його суб'єктів.

Так, одним із суб'єктів контролю за діяльністю господарських судів є голова відповідного суду, його заступники, які обираються на зборах суддів цих господарських судів строком на три роки, але не більш як на строк повноважень судді. Суддя не може перебувати на адміністративній посаді більше ніж два строки підряд. Причому в порівнянні із Законом 2010 р. строк перебування на адміністративній посаді був збільшений із двох до трьох років з одночасним визначенням підстав дострокового припинення повноважень судді на адміністративній посаді з визначенням санкції за дострокове звільнення з дискредитуючих підстав – заборона обрання його на адміністративні посади повторно. Вважаємо це позитивним кроком, оскільки суддя, який успішно справляється з адміністративними повноваженнями, може перебувати на посаді довше, при цьому в суддів завжди є можливість під час виникнення відповідних підстав переобрати голову або його заступника.

Згідно з ч. 10 ст. 20 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у суді, кількість суддів в якому перевищує десять суддів, може бути обраний один заступник голови суду, а в суді, кількість суддів в якому перевищує тридцять суддів, – не більше двох заступників голови суду [1]. Отже, загальна кількість заступників голови господарського суду не може перевищувати двох.

Повноваження голів судів загальної юрисдикції, в тому числі господарських судів, та їх заступників визначені ст. ст. 24, 29-30, 34-35, 39 та 42-43 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Їх аналіз дозволяє виділити такі напрямки контролю цих суб'єктів: контроль за діяльністю апаратів господарських судів; контроль за повнотою комплектування суддівського корпусу у відповідному господарському суді; контроль за виконанням рішень органів суддівського самоврядування; контроль за тим, щоб за наявності підстав для припинення повноважень судді такий суддя своєчасно припинив свої повноваження.

Формами контролю в цих напрямках виступають: 1) внесення подання про застосування до керівника апарату суду, його заступника заохочення або накладення дисциплінарного стягнення відповідно до законодавства; 2) погодження призначення на посаду керівника апарату суду, заступника керівника апарату суду; 3) повідомлення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Державної судової адміністрації України про вакантні посади суддів у суді в триденний строк із дня їх утворення; 4) забезпечення виконання рішень зборів суддів місцевого суду; 5) повідомлення Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів та Державної судової адміністрації про наявність підстави для припинення повноважень судді в строки, визначені законодавством. При цьому методами контролю голів господарських судів та їх заступників є видання наказів та розпоряджень, методи інформування та погодження.

Аналізуючи законодавство України, яким регламентовано контрольні повноваження голів судів та їх заступників, можна зробити висновок про наявність певних недоліків у цій сфері.

Наступним суб'єктом здійснення контролю за діяльністю господарських судів є органи суддівського самоврядування. Формами здійснення контролю за діяльністю господарських судів органами суддівського самоврядування є: 1) заслуховування звітів суддів господарських судів, які обіймають адміністративні посади в цьому суді, та керівника апарату суду; 2) проведення засідань, обговорення та вирішення питань, що стосуються відповідного напрямку контролю; 3) перевірка інформації, дослідження матеріалів, що надходять на розгляд до органів суддівського самоврядування тощо.

Методами здійснення контролю при цьому виступають: звернення з поданням про притягнення до дисциплінарної відповідальності адвоката, прокурора, посадової особи органу державної влади чи органу місцевого самоврядування за вчинення дій або бездіяльності, що порушують гарантії незалежності суду та судді; винесення рішень, обов'язкових для виконання суддями та судами; погоджувальні та інформаційні методи.

Особливим напрямком контролю Рада суддів України є контроль за дотриманням законодавства про конфлікт інтересів у діяльності господарських судів. Рада суддів здійснюють контроль за дотриманням законодавства про конфлікт інтересів шляхом застосування таких методів:

1) підготовка, затвердження та своєчасне оновлення нормативно-правових актів щодо виявлення, розкриття, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності суб'єктів конфлікту інтересів;

2) інформування, роз'яснення та навчання суб'єктів конфлікту інтересів стосовно змісту нормативно-правових актів щодо конфлікту інтересів із метою підвищення їх здатності до самостійного виявлення, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів;

3) запровадження системи добровільного розкриття та реєстрації суб'єктами конфлікту інтересів переліку приватних інтересів, наявність яких може вплинути на об'єктивність та неупередженість під час прийняття рішень тощо [2].

Одним із органів громадського контролю за діяльністю господарських судів є Громадська рада при Раді суддів України, яка діє на підставі Положення про громадську раду при Раді суддів України, затвердженого Рішенням Ради суддів України 5 лютого 2015 р. № 3 [3].

Громадська рада тісно співпрацює з Радою суддів України. Крім того, саме Рада суддів затверджує її персональний склад. Це дає підстави поставити під сумнів дійсні можливості громадської ради у сфері здійснення контролю за діяльністю органів суддівського самоврядування.

Фактично контрольні повноваження громадської ради правосуддя виражаються в таких формах, як: участь у засіданнях Ради суддів України, підготовка та виконання планів консультацій із громадськістю з питань, пов'язаних із діяльністю судової системи тощо. При цьому рада може застосовувати методи консультування, інформування, сприяння тощо.

Наступна група суб'єктів контролю за діяльністю господарських судів – зовнішні по відношенню до системи господарських судів, однак приналежні до єдиної судової системи. Серед таких суб'єктів передусім варто виділити Вищу кваліфікаційну комісію суддів.

Аналіз її повноважень, визначених ст. 93 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [1], дозволяє виділити такі форми контролю цього органу за діяльністю господарських судів: 1) проведення спеціальної перевірки кандидатів на посаду судді господарського суду; 2) проведення відбіркового іспиту у формі анонімного тестування кандидата на посаду судді господарського суду; 3) проведення перевірки декларації родинних зв'язків та фінансової декларації кандидата на посаду судді господарського суду; 4) проведення кваліфікаційного іспиту кандидатів на посаду судді господарського суду у формі анонімного тестування та анонімного практичного завдання; 5) надання рекомендацій або відмова в їх наданні Вищій раді правосуддя щодо призначення на посаду судді; 6) проведення кваліфікаційного оцінювання судді господарського суду. Для реалізації контролю за діяльністю господарських судів у цих формах Вища кваліфікаційна комісія суддів застосовує такі методи, як: виявлення рівня знань, практичних навичок та умінь у застосуванні закону та веденні судового засідання в судді господарського суду; інформативний метод, що виражається в наданні рекомендацій та інформуванні в іншій формі Вищу раду правосуддя про наслідки проведених перевірок, проходження кваліфікаційного іспиту тощо.

Найбільшим колом повноважень у сфері здійснення контролю за діяльністю господарських судів відповідно до нового законодавства України володіє Вища рада правосуддя. Вона здійснює контроль у таких напрямках, як: контроль за відповідністю рівня кваліфікації суддів господарських судів кваліфікаційним вимогам, що до них висуваються; контроль за виконанням суддями вимог закону під час здійснення правосуддя, дотримання обмежень, зокрема вимог щодо несумісності; контроль за дотриманням вимог щодо незалежності суддів господарських судів тощо.

Означені види контролю можуть бути реалізовані в таких формах: 1) перевірка матеріалів, дослідження суддівського досьє, інших документів, що містять інформацію про діяльність судді господарського суду; 2) перевірка декларації родинних зв'язків суддів господарських судів; 3) здійснення дисциплінарного провадження щодо суддів господарських судів тощо. При цьому методами контролю за діяльністю господарських судів є прийняття рішень про звільнення судді господарського суду з посади за наявності підстав для цього; надання згоди на затримання судді чи утримання його під вартою; ухвалення рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя за наявності для цього підстав, визначених законодавством; ухвалення рішення про переведення судді з одного суду до іншого; застосування до судді одного з видів дисциплінарної відповідальності в залежності від виду вчиненого проступку та ін.

Ще одним новоутвореним органом громадського контролю, в тому числі за діяльністю господарських судів, є Громадська рада доброчесності. Вона є органом, що сприяє Вищій кваліфікаційній комісії суддів у здійсненні контрольних повноважень, тобто самостійних рішень рада приймати не може, однак допомагає органу, що володіє владними повноваженнями, в реалізації ним своїх повноважень у сфері контролю за діяльністю судів.

Органами, які можуть здійснювати контроль за законністю рішень, що ухвалюються господарськими судами, а також за дотриманням ними вимог щодо єдності судової практики, правильності застосування норм матеріального та процесуального права, є апеляційні господарські суди та Верховний Суд України (до набрання чинності новим законодавством про судоустрій таким органом також був Вищий господарський суд України).

Ці органи реалізують контрольні повноваження у таких формах, як: 1) перевірка обґрунтованості та законності рішень, що приймаються господарськими судами першої та апеляційної інстанцій; 2) перевірка повноти та всебічності дослідження господарським судом доказів та обставин справи; 3) перевірка вмотивованості оскаржуваного рішення господарського суду; 4) перевірка правильності та однаковості застосування господарським судом норм матеріального та процесуального права. Методами здійснення контролю в цих формах є: скасування апеляційними господарськими судами та Касаційним господарським судом рішення суду відповідно до першої або апеляційної інстанції та ухвалення нового рішення; скасування рішення та закриття провадження в справі або направлення на повторний розгляд тощо.

Наступна група досліджуваних суб'єктів контролю за діяльністю господарських судів є зовнішньою по відношенню не тільки до системи господарських судів, але і до всієї судової системи.

Одним із видів зовнішнього контролю є громадський контроль. Як було з'ясовано вище, громадський контроль здійснюється і на внутрішньоорганізаційному рівні. У цьому разі суб'єк-

тами контролю виступають громадські організації, сформовані за участю відповідних органів – Ради суддів України та Вищої кваліфікаційної комісії суддів. Зовнішній громадський контроль можуть здійснювати окремі громадяни, їх об'єднання та інші громадські формування.

Формами громадського контролю за діяльністю господарських судів є: 1) участь у відкритих засіданнях господарського суду; 2) звернення з інформаційними запитами до господарських судів та отримання на них відповідей у порядку та в строки, визначені законодавством України; 3) отримання публічної інформації про діяльність відповідного господарського суду через інші відкриті джерела.

Слід зазначити, що реалізація всіх форм громадського контролю за діяльністю господарських судів можлива лише за умови дотримання принципів відкритості, прозорості, гласності в цих судах.

У діяльності господарських судів дані принципи (підпринципи) виражаються: по-перше, в розміщенні у вільному та відкритому доступі інформації на офіційних сайтах, інформаційних стендах у приміщеннях судів та інших джерелах про графік роботи суду, суддів, які в ньому працюють, їх спеціалізація, про справи, що призначені до розгляду, рішення, прийняті та оприлюднені в Єдиному державному реєстрі судових рішень; по-друге, у відкритому доступі кожного до судового засідання; встановлення виняткових обмежень даного права; по-третє, можливість звернення до судів із запитом на публічну інформацію, що не розміщена у відкритому доступі.

Крім означених форм контролю, в деяких господарських судах широко застосовують таку форму, як опитування громадськості за допомогою спеціальних анкет.

Так, у 2015 році робочою групою за підтримки проекту USAID «Справедливе правосуддя» було розроблено систему оцінювання якості роботи суду та затверджено її Радою суддів України [4, с. 51–55]. Подібне анкетування може виявитись ефективною формою контролю, однак для цього варто налагодити зворотний зв'язок – відповідне реагування судів та інших органів судової системи на виявлені недоліки у функціонуванні судів.

Методами громадського контролю за діяльністю господарських судів є: оскарження рішення, ухвали господарського суду до судів апеляційної та касаційної інстанції; звернення зі скаргами на поведінку або дії судді господарського суду до Вищої ради правосуддя; консультування через громадські ради щодо напрямків удосконалення господарського судочинства, оптимізації роботи господарських судів тощо.

Водночас, незважаючи на значні здобутки у сфері налагодження зв'язків з громадськістю та залучення її до здійснення контролю, в тому числі за діяльністю господарських судів, слід погодитись із зауваженням Т.В. Наливайко про недостатню ефективним функціонування інституту громадського контролю в сучасному українському суспільстві, що, на думку вченої, зумовлено невизначеністю соціальної стратегії його розвитку, наявністю низки політичних, соціально-економічних, правових та ідеологічних проблем (правовий нігілізм, тінізація економіки, корупція, низький життєвий рівень, маргіналізація значної частини населення, безробіття тощо). З метою розв'язання цієї проблеми науковець пропонує ухвалити закон про громадський контроль, який би закріплював правові основи його функціонування в громадянському суспільстві [5, с. 13]. Ми підтримуємо дану пропозицію, адже громадський контроль може бути ефективним лише за умови його легітимізації та створення дієвого механізму для його реалізації.

Наступна група суб'єктів – Президент України, Верховна Рада України та прокуратура України – мають лише опосередковані контрольні повноваження в судовій системі. Так, Президент України та Верховна Рада України до недавнього часу приймали безпосередню участь у призначенні суддів на посаду вперше або обрання їх безстроково, а парламент також надавав згоду на затримання судді та його арешт до винесення обвинувального вироку. Однак із набуттям чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» та Законом України «Про судоустрій і статус суддів» Президент та Верховна Рада України уповноважені, відповідно, призначати та обирати по два члени до Вищої ради правосуддя. Це стає єдиною формою контролю за діяльністю судів із боку глави держави та парламенту України.

Що стосується здійснення прокурорського контролю за діяльністю господарських судів, то він реалізується у двох основних напрямках: контроль за дотриманням державних інтересів під розгляду справ в господарських судах та контроль за притягненням суддів господарських судів до кримінальної відповідальності. Формами прокурорського контролю є: 1) участь у судових засіданнях під час розгляду господарських справ за зверненням в інтересах держави; 2) здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням щодо суддів, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення, корупційного діяння тощо. Методами прокурор-

ського контролю при цьому є: звернення до господарського суду в інтересах держави (державного підприємства, установи); оскарження рішень господарських судів до судів вищих інстанцій; звернення до Вищої ради правосуддя для надання дозволу на затримання або арешту судді тощо.

Серед суб'єктів зовнішнього контролю за діяльністю господарських судів України значні повноваження має Уповноважений із прав людини. Відповідно до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [6] він здійснює контроль за діяльністю господарських судів у таких формах: 1) вільного відвідування Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України; 2) участі в засіданнях Верховної Ради України, Конституційного Суду України, Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України, колегії прокуратури України та інших колегіальних органів; 3) звернення до Конституційного Суду України з конституційним поданням тощо.

Висновки. Таким чином, згідно з Конституцією та законами України серед всіх суб'єктів здійснення контролю за діяльністю господарських судів лише Вища рада правосуддя наділена реальними владними повноваженнями щодо підконтрольного суб'єкта – господарських судів України. Тому вона може застосовувати методи примусу під час здійснення контролю за діяльністю господарських судів. Інші ж суб'єкти переважно використовують методи інформування, консультування, рекомендації, оскарження тощо. Така ситуація зумовлена передусім дією принципу незалежності суддів та підкорення їх тільки закону. Однак, на нашу думку, з розвитком громадського суспільства має підвищитись роль громадського контролю, в тому числі за діяльністю господарських судів. Для цього необхідно розвивати форми громадського контролю, наділяти громадські ради реальними повноваженнями в цій сфері, що має стати напрямком подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Про судоустрій і статус суддів : проект закону від 30.05.2016 реєстр. № 4734 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59259.
2. Про затвердження Порядку здійснення контролю за дотриманням законодавства щодо конфлікту інтересів в діяльності суддів та інших представників судової системи та його врегулювання : Рішення Ради суддів України від 4 лютого 2016 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.vgu.gov.ua/content/file/Poryadok.doc.
3. Про затвердження Положення про громадську раду при Раді суддів України : Рішення Ради суддів України від 5 лютого 2015 р. № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://rsu.gov.ua/uploads/resheniya/polozennj\(5\).pdf](http://rsu.gov.ua/uploads/resheniya/polozennj(5).pdf).
4. Система оцінювання роботи суду: стандарти, критерії, показники та методи: спільний проект USAID «Справедливе правосуддя», Ради суддів України, Державної судової адміністрації. – К., 2015. – 58 с.
5. Наливайко Т.В. Громадський контроль в Україні як інститут громадянського суспільства: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Т.В. Наливайко. – Львів, 2010. – 18 с.
6. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – Ст. 99.